

نقش زنان در تولید برنج

مهرداد مهرپور محمدی (م.م.آینده)

ayandeh.3000@yahoo.com

کشت شالی در مازندران، پیشینه ای دراز و طولانی دارد. سطح کشت شالی در استان مازندران را از حدود 175 هزار هکتار تا 230 هزار هکتار برآورد کرده اند. هر چه باشد، سطح کشت و مقدار تولید شالی این استان زیاد و شمار زیادی از ساکنان منطقه به طور مستقیم و غیر مستقیم با فعالیت های مربوط به آن ارتباط دارند. تولید برنج وابستگی زیاد و مستقیمی به فعالیت زنان دارد. در این نوشتار به اختصار به نقش زنان در کشت شالی (برنج) در استان مازندران می پردازم. لازم است یادآوری کنم بدیهی است که در چنین فعالیتی که در پهنه گسترده ای انجام می شود، شرایط و روش ها با یکدیگر تفاوت هایی داشته باشد.

مرحله سبک و سنگین کردن بذر: به طور معمول در این فعالیت، زنان بیشتر کارها را انجام می دهند. هدف از انجام این کار، جدا کردن بذر سالم و دانه پر از بذر پوک و شکسته و نارس است. بذوری را که قرار است کشت کنند، از انبار خارج نموده و آن را در ظروف آب (به طور معمول تشت های پلاستیکی و یا دیگ های فلزی بزرگ) می ریزند. پس از گذشت مدتی که بذر خیس خوردند، بذر سنگین و دانه پر در پایین ظرف جای می گیرند و بذر پوک، شکسته و نارس در بالا قرار می گیرند. سپس بذر را از ظروف خارج می کنند.

اگر سبک و سنگین کردن بذر را توسط محلول آب و نمک (که تخم مرغ تازه در آن شناور شود) انجام داده باشند، پس از جدا سازی بذر، زنان آن ها را به خوبی با آب می شویند تا اثری از نمک بر روی آن ها باقی نماند. سپس برخی بذر را داخل کیسه گونی (کنفی) می ریزند اما تمام فضای کیسه را پر نمی کنند، زیرا افزایش حجم کیسه باعث عدم تهویه مناسب، گرم شدن بیش از حدتوده بذر و پاره شدن کیسه خواهد شد. برخی بذر را روی کیسه گونی می ریزند و بر روی آن کیسه دیگری قرار می دهند. به طور معمول بذر را پس از شستشو به مدت 24 ساعت در آب خالص قرار می دهند تا بذر از حالت خواب خارج شود. بعد بذر را به وسیله سموم، ضد عفونی می کنند.

پس از چند روز (بسته به شرایط متفاوت است)، بذر شروع به جوانه زنی می کنند. مراقبت از بذر در این مقطع (که به عهده زنان است) بسیار مهم است. زیرا نقش تعیین کننده ای در مراحل بعدی دارد. زنان هر روز به بذر سر می زنند و ضمن هوادهی بذر، بر روی آن ها آب می پاشند.

مرحله آماده کردن زمین: به طور معمول، زنان و مردان با هم آماده سازی خزانه را انجام می دهند. اما آماده سازی زمین اصلی یا توسط مردان صورت می گیرد و یا بیشتر فعالیت در آن جا به عهده مردان است و گاه زنان در آماده سازی زمین اصلی کمک می کنند.

بذر پاشی خزانه: خزانه برنج به قطعه زمینی گفته می شود که در داخل زمین اصلی (شالیزار) یا خارج از آن قرار دارد و محل پرورش نشا تا زمان انتقال به زمین اصلی است. برای بذر پاشی خزانه اندازه جوانه بذور باید یکنواخت باشد و اندازه ریشه چه و ساقه چه آن حدود نیم سانتی متر طول داشته باشد. زنان و مردان در این مرحله از خزانه مراقبت می کنند تا گیاهچه ها آماده انتقال به زمین اصلی بشوند.

نشاکاری برنج: در این مرحله نشاها به زمین اصلی منتقل می شوند. بسته به شرایط و به طور معمول، در حدود يك ماه بعد از بذر پاشی برنج در خزانه، گیاهچه ها آماده برای نشا کاری هستند. در این مرحله گیاهچه ها دارای 4 تا 5 برگ هستند. در بیشتر مزارع نشاکاری با دست صورت می گیرد. در نشا کاری زنان گیاهچه ها را در گل فرو می کنند و سپس با انگشتان، اطراف آن را کمی فشار می دهند تا در گل محکم شود. مزیت اصلی نشاکاری آن است که گیاهچه ها رشد خود را زودتر از علف های هرز شروع می کنند و نسبت به کشت مستقیم زود رس تر هستند. نشاهای کنده شده از خزانه را توسط وسیله نقلیه ای (اغلب تیلر و تراکتور) به شالی زار منتقل می کنند. سپس دسته های نشا را در نقاط مختلف زمین پخش می کنند تا نشاگران آسان تر و سریع تر کار خود را انجام دهند. نشا بیشتر توسط زنان انجام می گیرد و یک نفر به عنوان سرکارگر، گروه زنان نشاگر را سرپرستی می کند که اغلب از خود همان گروه است. به طور معمول نشاکاری یک هکتار شالی کاری، به 20 نفر- روز کار (به عبارتی کار 20 نفر در یک روز) نیاز دارد.

داشت- وجین علف های هرز: در میان عملیات مرحله داشت، فعالیت مهم وجین دستی توسط زنان انجام می گیرد. اولین وجین اغلب حدود 10 روز بعد از نشا کاری انجام می گیرد و در صورت نیاز در طول فصل رویش تکرار می شود. به طور معمول وجین هر هکتار شالی زار، به 12 نفر- روز کار نیاز دارد.

برداشت (درو): در امر درو، تمامی افراد خانواده که توان انجام این کار را داشته باشند، شرکت می کنند. چنانچه تعداد افراد متناسب با حجم فعالیت نباشد، کارگرانی برای کمک در درو به کار گرفته می شوند که ممکن است زن و یا مرد باشند. برای برداشت شالی در سطح یک هکتار، به طور متوسط، 20 نفر- روز کار نیاز است. برداشت با کارگر هزینه تولید را بالا می برد اما، افت محصول کاهش می یابد و کیفیت شالی به دست آمده، بهتر است.

عملیات پس از برداشت- عملیات پس از برداشت به این شرح است: 1- خرمن کوبی 2- خشک کردن شلتوک 3- پوست گیری شلتوک 4- سفید کردن

خرمن کوبی: پس از درو نوبت خرمن کوبی می رسد که برخی مواقع زنان نیز در این فعالیت شرکت دارند. برای خرمن کوبی به طور معمول از خرمن کوب های تیلری، پشت تراکتوری

تراکتور (گرداندن تراکتور) و کمباین غلات، استفاده می شود. یک اقدام مهم که باید پس از برداشت شالی انجام شود، بذری گیری برای کشت سال آینده است. برخی کشاورزان برای بذری گیری، از خرمنکوب استفاده نمی کنند (زیرا معتقدند درصد بذری آسیب دیده زیاد است و برای مصرف بذری مناسب نیست)، بلکه بذرها (دانه ها) را با دست از خوشه ها جدا می کنند که این کار به طور معمول توسط زنان انجام می شود.

پس از خرمن کوبی محصول به صورت شلتوک (برنج با پوسته) می باشد که برای تبدیل آن به برنج (سفید)، شالی کوبی لازم است. در حال حاضر، عملیات خشک کردن، پوست گیری و سفید کردن شلتوک در کارگاه های شالی کوبی انجام می گیرد.

عوارض و صدمات کار در شالی زار: گرما، نور، رطوبت، سموم کشاورزی، گرد و غبار (اغلب در هنگام درو و خرمن کوبی)، شیوه کار، قارچ ها، انگل ها و عوامل بیماری زای بیماری های مشترک انسان و حیوان؛ عوامل زیان آور کار در شالی زار هستند. این عوامل به طور معمول (به ویژه در دراز مدت) به: رماتیسم، دردهای استخوانی، دردهای مفصلی، واریس رگ های پا، شکستگی و پیری زودرس، کاهش ظرفیت جسمانی- روانی، اختلالات عصبی- روانی، سوختگی های سطحی پوست، جوش های گرمایی، ایجاد زخم، پوسته پوسته شدن پوست، خارش پوست، کاهش بینایی، ناراحتی های گوارشی، بیماری های قلبی-عروقی، فشار خون، تنگی نفس و سرطان پوست می انجامد. بروز بیماری های پوستی، استخوانی و مفصلی، قلبی-عروقی، "تب شالی زار" (نوعی بیماری باکتریایی مشترک بین انسان و دام) و "شیستوزوما" (نوعی بیماری انگلی) به ویژه در سالیان اخیر شیوع داشته است. اضافه کنم که خطر بزرگی نیز در مرحله خرمن کوبی وجود دارد و آن احتمال کشیده شدن بدن به درون دستگاه خرمن کوب است. به ویژه زنان چون پوششی مانند روسری بر سر دارند، بیشتر در معرض چنین خطری هستند. چیزی که متأسفانه در مواردی اتفاق افتاده است. یک لحظه غفلت ناخواسته بر اثر خستگی یا...، جان افرادی را گرفته است.

مسائل کارگری: مبلغ دریافتی توسط کارگران برای یک روز کار، در مناطق مختلف تفاوت هایی دارد اما در سال 1389، برای یک روز کار در شالی زار (نشا، درو، وجین)، به طور متوسط، زنان مبلغ 18 هزار تومان و مردان مبلغ 25 هزار تومان دستمزد دریافت نموده اند. چنانچه شرایط آب و هوایی نامساعد و بارانی باشد، اغلب یک هزار تومان به دستمزد کارگران افزوده می شود. سرکارگر بابت هر کارگری که به همراه می برد، مبلغ یک هزار تومان از صاحب کار دریافت می کند. سرکارگر در بسیاری اوقات خود نیز کار می کند که در آن صورت مزدی برابر با یک کارگر را دریافت می کند. ناگفته نماند که به طور معمول دستمزد کارگر در غرب استان مازندران، بیشتر از شرق استان است.

شیوه جمع آوری کارگر به این صورت است که فردی به عنوان سرکارگر (زن یا مرد) ابتدا با صاحب کار (مالک یا اجاره دار زمین) در مورد تعداد کارگر مورد نیاز و دستمزدها، هماهنگ می

کند. سپس به دنبال کارگران می رود و با آن ها برای زمان موعود، قرار می گذارد. صبح روز موعود (ساعت آن به دوری یا نزدیکی شالی زار بستگی دارد) به طور معمول کارگرها در جایی جمع می شوند و سر کارگر با وسیله نقلیه به دنبال آن ها می آید و آن ها را به محل کار می برد. اگر فاصله نزدیک باشد، این وسیله می تواند تراکتور (با تریلی مربوطه که زنان در آن می نشینند) و یا وانت بار باشد. اگر فاصله زیاد باشد، یعنی باید کارگران را از شهری به شهر دیگر برد، به طور معمول از مینی بوس استفاده می کنند.

در قدیم در مازندران، برای انجام عملیات نشا و ...، افراد (اغلب متعلق به همان منطقه) بدون دریافت مزد به کمک یکدیگر می رفتند. به این افراد "کایر" (به معنای کارگر قرضی) و به این کار "کایری" می گفتند. پس از روی کار آمدن حکومت جمهوری اسلامی و تشدید مشکلات معیشتی و دشواری بی حد و اندازه زندگی، این رسم از میان رفته است. در عین حال، جوانان روستایی بسیاری، کشاورزی را (به دلایل مختلف که شرح آن در این جا نمی گنجد) پی نمی گیرند و جذب فعالیت های دیگری از جمله در بخش های خدمات، صنعت، آموزش و ... می شوند. در نتیجه، با بالا رفتن میانگین سنی بهره برداران در بخش کشاورزی، کمبود نیروی کار بیشتر و نیاز به آوردن کارگر برای انجام عملیات زراعی، بیشتر خود را می نمایاند. گاه در میان کارگران شالی زارها، به ویژه در دهه اخیر، کارمند و آموزگار و سرایدار و ... هم دیده می شود. از آن جایی که درآمد حاصل از شغل اصلی آن ها، تکافوی هزینه های زندگی را نمی نماید، اینان از چنین موقعیت هایی برای به دست آوردن درآمد استفاده می کنند.

غذای کارگران: به طور معمول در ساعت 10 بامداد، صبحانه صرف می شود که اغلب شامل نان، پنیر، مربا و چای است. به هنگام ظهر ناهار می خورند که اغلب شامل پلو و خورش هایی مانند بادنجان، قرمه سبزی و مرغ است. به هنگام عصر نیز چای و نان و گاهی هندوانه می خورند. تهیه غذا بر عهده صاحب کار (کارفرما) است. در اغلب مزارع، در ساعاتی که گرمای شدید حاکم است، فردی در زمین می گردد و به کارگران آب خنک می دهد. به این فرد در اصطلاح "سقا" می گویند.

زنان و سختی کار شالی زار: کار در شالی زار، سخت و دشوار است. گرما، رطوبت بسیار زیاد استان، شیوه کار، حجم بالای کار، ساعات طولانی فعالیت و ...، در ایجاد شرایط دشوار کار، تاثیر گذارند. از جمله خوب است بدانیم که در هر هکتار شالی زار (چنانچه تراکم بوته 25×25 باشد یعنی 25 سانتی متر فاصله بین ردیف ها و 25 سانتی متر فاصله بین بوته ها در هر ردیف باشد) متوسط تعداد بوته در حدود یکصد و شصت هزار (160000) است. که این تعداد به وسیله 20 نفر نشا می شود. در نظر بگیرید که هر نشاگر به طور میانگین چه تعداد بوته را نشا می کند و چه قدر باید قامت خود را خم و راست کند و یا در حالت خمیده بماند.

از سویی در سال های پیش از انقلاب 57، زنان در شالی زار آواز هایی می خواندند و بدین وسیله، گذشت زمان را کمتر احساس می کردند و نیز کمی از خستگی تن را می زدودند. با استقرار حکومت

ضد انسانی جمهوری اسلامی و تغییر شرایط، این کار به ندرت انجام می شود. در حال حاضر، در بسیاری اوقات، صاحب کار در پشت سر زنانی که کار می کنند (به عنوان مثال نشا می کنند) گام برمی دارد و بر چگونگی انجام کار نظارت می کند. اگر صاحب کار چنین نکند، برخی اوقات زنان ترانه هایی زمزمه می کنند.

نکته دیگر این که پس از استقرار جمهوری اسلامی زنان در شالی زار هم با پوشش نسبتاً کامل حضور دارند که این کار باعث بروز مشکلات و بیماری هایی (از جمله پوستی) می شود.

فروش برنج: با این که می خواستم در این نوشتار به نقش زنان در تولید برنج بپردازم، اما اشاره ای بسیار کوتاه به نقش زنان در امر فروش، خالی از فایده نیست. داد و ستد برنج (سفید) تولید شده به طور معمول توسط شالی کوبی ها، مغازه های برنج فروشی و یا در میان افراد انجام می گیرد. در عین حال زنان نیز در فروش برنج نقش مهمی دارند. بدین صورت که در بازارهای روز و هفتگی که در شهرها و مناطق مختلف برپا می شود، زنان روستایی نسبت به عرضه و فروش برنج که به وسیله خود آن ها تولید شده یا توسط کشاورزان دیگر برای فروش به اینان سپرده شده و یا به وسیله زنان فروشنده از سطح روستا (برنج مازاد بر مصرف خانوارهای روستایی تولید کننده) جمع آوری شده است، اقدام می کنند.

با توجه به این که مرحله بعد، پاک نمودن و پخت برنج است که به طور عمده توسط زنان انجام می گیرد، می توان گفت که از آغاز تا پایان چرخه تولید، توزیع و آماده نمودن برای مصرف برنج، زنان نقش مهم و غیر قابل انکاری دارند. برآوردهای غیر رسمی سهمی بیش از 60 درصد برای مشارکت زنان در فعالیت های تولید برنج قائل است. این در حالی است که زنان مزبور، تمامی فعالیت های عادی زندگی خود را نیز در کنار این امور انجام می دهند.